

Jaar 1563 - De keikoppen en Meester Ghybe

Guido Vandermarliere

In het verleden hebben we in 'Doos Gazette' reeds ruim aandacht besteed aan de betekenis en geschiedenis van de roemruchte spotnaam van de Poperingenaars 'De Keikoppen'.

In het decembernummer van 2006 hadden we het over de Heks van Mallegem en natuurlijk meester Ghybe. In het januarinumnummer 2007 hadden we het over zijn 'edele' voorgangers Sir Topas van Chaucer en ridder Keye uit de Arthur – romans. In het februari nummer ging het dan over de keikopgilde die uittrok te Brussel en hoe 'onze' kei tot Leiden geraakte. En in het maartnummer ging het over het einde van de Poperingse keigilde in 1653.

Over de juiste betekenis van het verwijt een 'keikop' te zijn, moeten we ons geen illusies maken; een keikop is simpelweg een dwazerik, een idioot, een kloot of een zatlap.

Wanneer men in het 'Middelnederlandsch woordenboek' van Verwijs en Verdam het woord 'key' opzoeken, krijgen we in eerste instantie het volgende te lezen:

... De kei komt voor in allerlei uitdrukkingen, welke de betekenis hebben van malen, ijelhoofdig zijn, van zijn verstand beroofd zijn.

Maar het woord 'keikop' heeft nog een tweede betekenis.

De edele gerstedrank – het bier zonder hop – werd 'keyte' – **bier** genoemd. Gewoon omdat dit het hoofd 'ijdel' maakte – maar ook de 'key' in het hoofd bracht. En een 'keyte' – kop werd al vlug een 'keikop' of een zatlap.

We weten dat er in Poperinge een aantal kritische achterkleinkinderen van Meester Ghybe rondlopen die de door mij vooropgezette relatie tussen 'de keikop' en het 'bier' – om nog maar niet over 'den hommel' te spreken – in twijfel durven te trekken.

Daarbij steunen zij op het 'bewijs' dat ze simpelweg zeggen dat ze dat 'niet geloven'. En dit argument zou dan voldoende moeten zijn!

Dwaasheid boven dwaasheid!

Groot was dus mijn vreugde, toen ik in het pas verschenen boekje van Herman Pleij 'De eeuw van de zotheid' bladerde. Een boekje dat als ondertitel meekreeg: 'Over de nar als maatschappelijk houvast in de vroegmoderne tijd. Want daarin stond een mooi stuk over de keisnijding.

En Herman Pleij is niet zo maar de eerste de beste. Hij is een 64-jarige hoogleraar 'Historische Nederlandse Letterkunde' aan de universiteit van Amsterdam en hij publiceerde al meer over de zotheid in de middeleeuwse en latere literatuur. We sommen enige werken op: *Kleuren van de Middeleeuwen* (Aramith, 1994). - *Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven* (Prometheus, 1997), meermalen herdrukt en vertaald in het Duits en Engels. 'Spectaculair kluchtwerk. De strijd om de broek als theater', in: H. van Dijk e.a., *Spel en spektakel. Middeleeuws toneel in de Lage Landen*. Amsterdam: Prometheus, 2001, p. 263-281, 377-382. - *Van karmijn, purper en blauw. Over kleuren van de Middeleeuwen en daarna*. Amsterdam: Prometheus, 2002 (wordt momenteel vertaald in het Engels). - 'Rederijkerij als spektakel', in: B. Ramakers (ed.), *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam, AUP, 2003, 23 – 41. *Om maar te zeggen dat deze man niet de eerste de beste is.*

En wat lezen we nu bij hem? We nemen een heel stuk over:

De zotheid verbeeld.

De Antwerpse Onze Lieve Vrouwe - ommegang van 1563 voert onder meer zeven wagens mee met leerzame voorstellingen. De zesde is gewijd aan de zothed, met een motto dat de zottenkei in herinnering brengt. Die zou van tijd tot tijd iedereen kwellen – voor de goede verstaander een verwijzing naar het bijbelwoord dat het getal der zotten oneindig laat zijn (Ecclesiasts 1:15).

De bijbel spreekt voortdurend over zotten en onnozelen, waardoor het begrijpelijker wordt dat men deze voorstelling meevoert in een religieuze stoet ter ere van Maria's Hemelvaart op 15 augustus. Zulke wereldse elementen vormen in het algemeen meer een probleem voor de moderne tijd, die een tamelijk strikte scheiding heeft aangebracht tussen het spirituele en het aardse domein. Maar destijds omvatte de theologie de hele wereld en liet de schepping zich bijgevolg moeilijk opdelen.

Onderweg in de stoet wordt iemand op de wagen van de kei gesneden. Een heleboel andere mannen en vrouwen, die allen door de kei gekweld worden, zitten op hun beurt te wachten. Het tafereel moet de toeschouwers goed bekend zijn, want dankzij de talrijke prenten voor de massa van grote kunstenaars als Jeroen Bosch en Pieter Bruegel weet men precies hoe dat toegaat. Bovendien draagt de zot nogal eens een zichtbare bult op zijn voorhoofd.

Maar de voorstelling op de wagen steekt de draak met deze ooit serieus opgevatte behandeling van echte geesteszieken.

De patiënt heet namelijk Hersseloos en de chirurg Meester Faes Luerequack, de soortnaam voor een kwakzalver. Ook het begeleidende medische vertoon wordt belachelijk gemaakt, want een andere dokter bekijkt de urine van de wachtende hulpzoekenden, terwijl een geleerde vrouw hun de hand leest. Ze is een heiden – deze door de kerk veroordeelde magie plaatst men graag in de sfeer van astrologie en andere voorspelkunst uit het nabije oosten. Alles komt ten goede aan een personage met de naam Eyghen Baete – het is botte winstzucht die tot dit handelen drijft.

De wagen wordt geëscorteerd door uitbeeldingen van alles wat met zothed in verband te brengen valt: bonenstruiken, hazelaars, molens en meelbuidels. De lucht daarvan, de nabijheid van de wieken en het bestoven worden door meel zijn even zovele aanduidingen voor zothed.

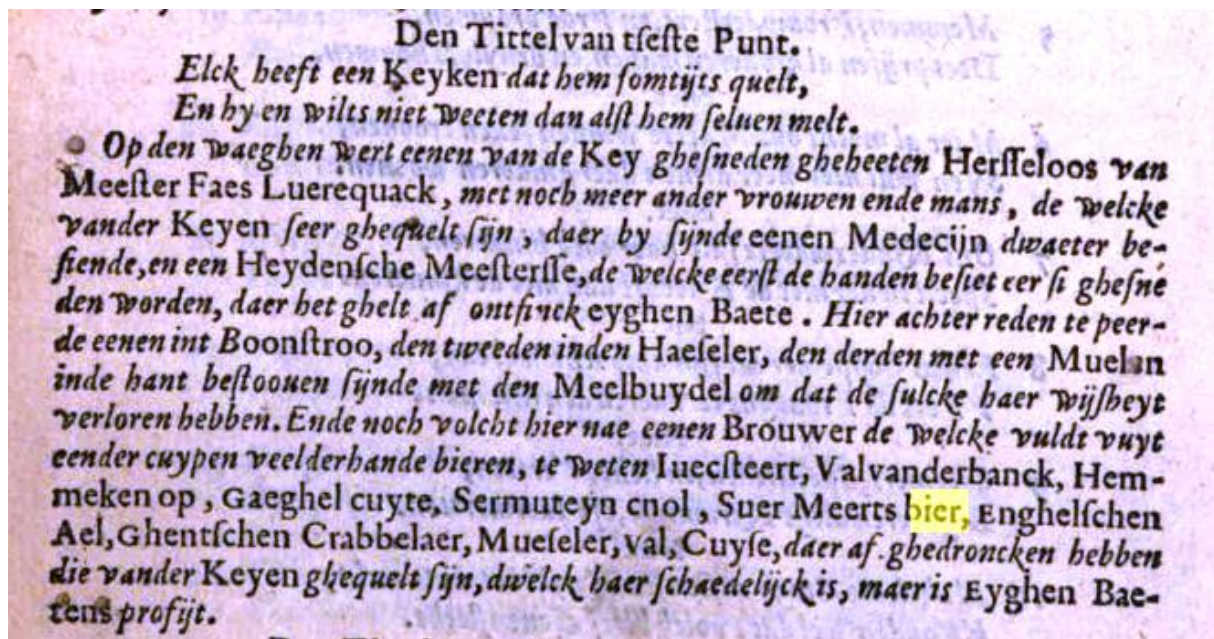
– Zie ook het embleem van de Langhoirs Victorinen -

Verder raakt men vooral verdwaasd door buitensporig schranzen en zuipen, dan wel de verdwazende liefde. – *Voor de verdwazende liefde; let op Sir Topas van Chaucer -*

In het bijzonder overmatig biergebruik zou de gekte bevorderen, vandaar dat nog **een brouwer** volgt die een aantal biersoorten uitschenkt met veelzeggende namen als Valvandenbanck en Hemmeken Op.

Daar hebben de wachtende patiënten te veel van gedronken en daarvoor moeten ze nu de rekening betalen, in alle opzichten.

Ordinantie vande nieu punten van onser vrouwen ommeghank half oogst 1563
Antwerpen

Den titel van tseste punt

Elck heeft een keyken dat hem somtijts quelt,
En hy en wilts niet weeten dan alst hem seluen melt.

Op den waeghen wert eenen van de key ghesneden gheheeten Herffeloos van meester Faes Luerequack, met noch meer ander vrouwen ende mans, de welke vander keyen see ghequelt sijn, daer by sijnde eenen medecijn dwaeter besierende, en een heydensche meestersse, de welke eerst de handen besiet eer si ghesneden worden, daer het ghelt af ontfinck eyghen Baete. Hier achter reden te peerde eenen int Boonstroo, den tweeden inden Haeseler, den derden met een Muelen inde hant, bestoouen sijnde met den Meelbuydel om dat de sulcke haer wijsheyt verloren hebben. Ende noch volcht hier nae eenen Brouwer de welke vuldt

vuyt eender cuypen veelderhande bieren, te weten Juectsteert, Valvanderbanck, Hemmekenop, Gaeghel cuyte, sermuteyn cnol; suer meerts bier, Enghelschen Ael, Ghentschen Crabbelaer, Mueseler, val, cuyse, daer af ghedroncken hebben die vander keyen ghequelt sijn, dwelck haer schaedelijck is, maer is Eyghen Baetens profijt.

Op de wagen wordt er één van de kei gesneden, geheten Herseloos, door meester Faes Leurekwak, met nog meer ander vrouwen en mannen, die van de kei gekweld zijn,. Daarbij is er een dokter die het water beziet, een heidense meesteresse, die eerst de handen beziet alvorens zij gesneden worden (waarzegster), en één – Eigen Baat - die het geld ontvangt. Daar achter rijden er te paarde, één in bonenstro, een tweede in ‘haeseler’ , Een derde met een molen in de hand bestoven zijnde met de meelzak, omdat de zulke hun wijsheid verloren hebben.

En nog volgt hierna een brouwer, die uit een kuip verschillende soorten bier scheidt; te weten Jeukstaart, Valvanderbank, (van de bierbank), Hemmekenop, gagelkuit, sermuteyn knol, zuur maarts bier, Engelse Ale, Gentse crabbelaar, meuseler, val cuyse, waar van gedronken hebben die van de kei gekweld zijn, wat hun schadelijk is, maar het is Eygne Baatens profijt.

De prominente plaats van bier in deze stoet heeft meer betekenis dan men nu zou denken.

Dronkenschap betekent als het ware willens en wetens de overgave aan kwaadaardige zothed, daar men zichzelf berooft van elke rationeel controle. En daardoor opent men zelf de poort naar alle hoofdzonden op een rij.

Er is een hele vertelschat in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd die daarover in de meest sensationele bewoordingen weet te verhalen.

Zeer verspreid was de geschiedenis van de voorbeeldige kluizenaar **Jan van Beverley**, die toch door de duivel misleid werd. Vermomd als engel zei deze hem op de proef te komen stellen namens God vanwege de getoonde hoogmoed bij het vlekkeloze kluizenaarsleven. Hij moest voor straf zondigen om zich bewust te blijven van zijn menselijke conditie, op zichzelf een wel vaker gemelde interventie van God bij al te vurige volgelingen.

Maar het ontging Jan dat de duivel hiervan misbruik maakte. Hij voelde zich gedwongen om te kiezen uit dronkenschap, het verkrachten of zelfs het vermoorden van zijn zuster.

Dronkenschap leek het onschuldigst, zodat Jan het snel op een zuipen zette, met het verzoek aan zijn zuster om een beetje op hem te letten.

Maar beroofd van elke rede verkrachtte hij haar, om haar vervolgens te vermoorden uit angst voor ontdekking. Dat kan allemaal aangericht worden door zinneloze zothed, die binnen de kortste keren door drank vrij spel krijgt.

Allegorische voorstellingen als die op de wagen bereikten een massaal publiek van hoog en laag en van binnen en buiten de stad.

Dagjesmensen van het platteland en omringende steden stroomden toe, terwijl de hoogste adel inclusief de landvorst en zijn familie regelmatig tot de eregasten behoorde. Dat betekende dat deze ommegangen met hun talrijke in spektakel en vertier verpakte boodschappen hard konden aankomen, en dat was ook de bedoeling. Een vertoning als deze over de zothed droeg een sterk dramatisch karakter en werd telkens in essentie herhaald als de wagen daarvoor stilhield. En juist door het hilarische karakter van de opvoering kreeg men ingeprent om zich

nimmer het hoofd op hol te laten brengen door de liefde, de nodige matiging te betrachten in het dagelijkse leven en vooral te waken voor de overgave aan al **die verleidelijke bieren**. Bovendien kon men zich gewaarschuwd weten voor al die zogenaamd geleerde artsen en heidense waarzegsters.

De aangeklede zothed op de wagen vertolkt een reeks waarschuwingen en demonstreert enkele van de vele gebruiksmogelijkheden van de zot.

Vooraf in de zestiende eeuw, want dan staan echte zotten en gespeelde narren meer dan ooit in het middelpunt van de belangstelling. De verbeelding van zothed in gesproken woord, beeld of geschrift biedt een aantrekkelijk houvast om de woelingen op aarde beter te begrijpen en adequater het hoofd te bieden. Daarbij kan men als zot de barse werkelijkheid ontvluchten, maar ook op afstand kritiek uitoefenen en zich met relativerende zelfspot schoonwassen van zonden en ondeugden.

De chaos die de zot creëert is slechts schijn. In feite probeert hij antwoord te geven op de onverdraaglijkheden van de schepping. ...

Maar goed, vooraleer het te moeilijk en te interessant wordt; Pleij beweert hier dus wel heel duidelijk dat 'het bier' rechtstreeks in relatie staat met de 'zottenkei' en dus met de 'keikop'. Vandaar dat ik hier graag mijn conclusie herhaal.

*De spotnaam voor de Poperingenaars – **De keikop** – heeft blijkbaar alles te maken met zijn roemruchte reputatie van drinkebroer en dwazerik. En er mag dan ook volgens mij, redelijkerwijze verondersteld worden dat dit ook te maken heeft met de alhier- reeds in 1257 - aanwezige hopteelt, want Poperinge kende reeds - heel uitzonderlijk - in de 13de eeuw de hopteelt.*

In een periode dat men doorgaans nog 'kuytebier' of 'keytebier' brouwde, of dus bier zonder hop brouwde, moet het wel heel 'dwaas' overgekomen zijn, dat die Poperingenaars hop kweekten.

*Toen in **1531** de rederijderskamer de 'Langhoirs Victorinen' hun octrooi kregen van de Ieperse hoofdgilde 'Alpha en Omega' wordt het blazoen van de gilde als volgt beschreven:*

'Eenen gheest daelende met den hoofde nederwaerts uytten wolcken, met reden een rolleken daeronder, daerin geschreven 'VICTORES REDDIT SPIRITUS' voor heur lieden patroon eenen Sinte Victor aen d'een syde ende aen d'ander syde eenen ghenaemt 'heer Gibbe, sittende op eenen ezele met eenen sack op syn hoeft, sulck als sy een patroon onder heurlieden hebben en wy een ghelycken'.

Heer Gibbe was dus wel degelijk met het meel bestoven en had een slag van de molen gekregen.

De 'keigilde' die in 1653 afgeschaft werd en de rederijdersgilde, de 'Langhoirs Victorinen' hebben dus blijkbaar 90 jaar langs elkaar bestaan en deze 'zustersverenigingen' hadden blijkbaar heel goede banden. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit het feit dat Jan Van Renynghe, rond 1620 zowel deken was van de 'Orde van de kei' – de carnavalsgilde - als tevens prins van de Langhoirie – de rederijderskamer.

Meester Gibbe was dus met de afschaffing van de 'keigilde' in 1620 niet klein te krijgen. Hij herrees geregeld. En één van die 'verrijzenissen' was in 1857.

In 1857 verschijnt in Ieper een liberaal krantje 'Heer Gibben – den oudsten burger van Poperinghe'. Gibbe spreekt daar tegen zijn ezel: 'Zwyg Koben Sies, en laet uwen meester spreken!' .

Of in 1863.

Immers in 'Het weekblad van Yperen en het arrondissement' van de 31ste augustus 1895 vertelt men het volgende verhaal over een cavalcade uit 1863:

‘... Wat er van zij, de vlaamsche maatschappij De Victorinen van Poperinghe, heeft zich onderscheiden door de geestige zonderlijkheid harer intrede. Aan het hoofd van den stoet gezeten op eenen ezel gelijk de Messias in de vlucht naar Egypte kwam traagzaam de onsterfelijke Heer Gibben vooruit, wiens schriften weggenomen werden uit de archieven van Poperinghe tijdens de groote fransche omwenteling en naar Parijs zijn vervoerd geweest, waar zij berusten in de keizerlijke bibliotheek, vak 503, Nr 2.

Heer Gibben was een fier liberaal, een vooruitstrever, een vrijmetselaar. In zijn deel III, bladzijde 23, schreef hij opentlijk aan zijne medeburgers die, ten dienen tijde, slechts geloof hechtten aan de woorden van den grooten abt van Sint-Bertinus, hun tijdelijke en geestelijke bestuurder:

‘Mijne vrienden! Wanneer de machtige abt u het Evangelie zal uitleggen, aanhoort hem met den eerbied aan het woord Gods verschuldigd. Bewaart in uw hart de lessen van liefde en broederlijkheid die hij u zal geven volgens de heilige boeken. Maar van het oogenblik dat hij van op zijnen preekstoel zich het recht zal aanmatigen uwe stappen te leiden in het openbaar leven, mistrouwt hem, hecht geen geloof meer aan zijne woorden, want hij zal zoeken u te bedriegen in het belang zijner eigene overheersing.

Gij ziet het, hij is meester van een groot deel van uw grondgebied. Zijne kloosters bedekken de stad en slorpen uwe erfgoederen op. Wat u nog toebehoort is met geestelijke lasten geslagen. Gij betaalt verderfelijke tienden aan de kloosters. Uwe magistraten zijn de gekozenen en de slaven van den abt. Uwe jongelingen maken zich monniken en worden knechten. Het schoone aangezicht uwer dochters wordt met eenen zwarten sluier bedekt, zij gaan achter de traliën van het klooster de schoone ziel uitdooven, die God haar gegeven had om hunne ouders te beminnen. Met uwe kinderen wordt de erfenis uwer voorvaderen in den afgrond verzwolgen.

Vrienden, ontwaakt, schudt het boetkleed af waarmede de abt u bedekt om u beter te overheersen. Wordt vrije burgers, doet uwe zaken zelf, en zendt den abt naar zijne kerk terug.’

En zo kreeg Heer Gibben de allure van zowel de protestant als de liberaal. De dwazerik die tegen alle ‘heersende opvattingen’ in – zijn eigen gedacht – standvastig – of was het koppig? – volgt.

Sommigen beweren dat de ‘keigilde’ ondergronds is gegaan en dat dit geheim genootschap – tot op de dag van heden – is blijven voortbestaan. We kunnen – ’t is waar – niet ontkennen dat er steeds Poperingenaars geweest zijn die het ‘leuteren van de kei’ in ere gehouden hebben. Maar de oprisping dat dit genootschap nu het stadhuis bezet heeft, of nog steeds iedere vrijdagmorgen – op de vrijdagmarkt – tussen het standbeeld en het Oud Vlaanderen vergaderd – lijkt mij te ver gaand. Leutert den kei dan toch nog in Poperinge?

Heer Gibben zonder zijn kei

En om een klein beetje in de traditie van Heer Gibben te blijven, halen we hier uit het 'Nieuwsblad van Yperen en het arrondissement' van de 5de november 1910, het stuk

Een zot zegt de waarheid

Het is de plaag voor de mans van stom te zijn, maar voor de vrouwen, aan wie de natuurlijke neiginge, de gave en het gemak der sprake wordt toegeschreven, is de stomheid een onuitsprekelijke verstervinge.

Daar zijn weinige stomme vrouwen door de natuur, daar zijn er ook weinig door voorzichtigheid. Laat ze dan klappen zooveel als zij willen, en verwonder niet, dat de vrouwen om eenen niet tateren, mits de drie godinnen Pallas, Juno en Venus om eenen appel oorlog voordien. Als de vrouwen door den slaap of ander beletsel wat lang gezwegen hebben, laat ze hunnen achterstel inhalen, en vrij uitbollen dat hun te lang op 't herte ligt: die geen vaste ooren heeft en mag geen wijf trouwen; waar honden zijn, zijn vlooiën, waar koorn is zijn ratten en waar vrouwen zijn, zijn woorden.

Lang gebekte snater vrouwen, doen hun mans de ooren krommen.

Als 't haantje zwijgt en d'henne kraait, dan gaat het veeltijds zeer verdraaid.

Madame Carillion kan haar snaterspoen beter roeren als den bankier zijn penningen, doch Monsieur Crisemenage zal haar noten op muziekorage stellen. Vechten, kijven, razen, tierren tusschen hun zijn steert komt zwieren.

Een voorzichtig man zal in dit geval eerst zwijgen, om de naam van zot niet te krijgen.

Een stil gemoed, de ruste voedt. De wijven die spits van neus en dun gelipt zijn, dragen gemeenlijk de broek, en houden hun mans als hare poetsmaker.

Onze gebuurvrouw Kwade Nelle, een kwae pri, geschupt uit d'helle.

Ze overrompeld haren Klaes, bij den besem laat'z hem baas. Maar laat ze begaan: zij en kunnen immers niet zwijgen zoo lang zij eene tong hebben.

Wijven als een klapspaan raazen, en al schijnen 't vieze vaazen, wilt Jan Oom een kanne kroesen. 't Wijf doet niet als roesen,
Want zij bij nachten al grauwe schijnen en als gij wilt ter dans gaan, ziet wie gij bij der hand neemt.

Koopt ge onbezien het zal u rouwen en meest in handel van de vrouwen.

Dus verzint eer gij begint, want raad na daad komt te laat.

Dat dit alle menschen deden, zelden ging men buiten reden.

't Gaat gemeenlijk zoo in 't trouwen; men hoort niets dan bruiloft roepen, doch een weinig tijd daarna, zit men met de hand in 't haar. Honing in den mond en 't scheermes aan den riem is de mode der vrouwen. Door hun vleijen zij verleijen: zoo het was van den begin.

Dat er geen boozer ding op de wereld is als een wild of een venijnig dier en 't aller kwaadste dat een goed man kan overkomen.

Wat remedie hier voor? Zeer kleene; trekt de verdueligheid als een schoon hemde, gewillig aan, laat u niet voorstaan dat er geen hoofd zoo hard is dat niet en kan verbrijzeld worden.

Want aan een kranke touw moet men zachtjes trekken.

't En zijn geen stegel reepen die men naar den wil langten en korten kan.

't Is wankelbaar voor den aarden pot tegen den koperen te stooten: denkt dat het slimste rad van den wagen het meeste kracht heeft, dat hun geslacht zwakker is, hun verstand kleinder, hun oordeel lichter, hun gramschap grooter, enz...

Vele wanneer zij trouwen nemen meest acht op schoonheid, rijkdom, welsprekendheid, aangenaamheid, enz..., niet denkende dat in een getorrent hoofd slappe hersens zitten.

De vrouw moet wat hebben, dat is, voorzien zijn van geld, zij moet net gekleed zijn om de familie eere aan te doen, behaaglijk en bekwaam om met alle menschen te handelen, enz. en ondertusschen de schoonheid discht de tafel niet.

Het geld maakt d'huysvrouw niet, de gladde tong brengt ongenuchten, het aangenaam woord wordt verfoeielijk, de liefde verandert in haat, hierop volgt verwijten, vechten, slaan, armoede, nooddruft, bedelen, stelen, rooven, enz...

't ja, dit lijkt mij het tegen – evangelie van het 'evangelie van de spinrok'; 't is de wijsheid uit die dagen, of zou er toch nog iets van waar zijn.